

Xenofanés a jeho kosmologický model

Bakalářská práce

Studijní program:

B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obory:

Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Jan Strádal

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jan Strádal**
Osobní číslo: **P16000385**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání**
Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Xenofanés a jeho kosmologický model**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student vyhodnotí Xenofanovu představu o celku bytí za pomoci starořeckých standardů popisu, zváží její závislost na předchůdcích filosofických i předfilosofických a představí Xenofanův model vesmíru ve schematickém nákresu. Student se bude řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

EXNER, Milan. Předplatónské modely vesmíru. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6.

HUSSEY, Edward. Presokratikci. Praha: P. Rezek, 1997. ISBN 80-86027-07-4.

KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybraými texty. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2.

SVOBODA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd).

VERNANT, Jean-Pierre. Počátky řeckého myšlení. 2., opr. vyd. Přeložil Miloš REJCHRT. Praha: OIKOYMENH, 2012. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-393-3.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

22. listopadu 2017

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2019

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 18. prosince 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědom toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědom následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

26. dubna 2020

Jan Strádal

Poděkování

Touto cestou bych rád poděkoval doc. PhDr. Milanu Exnerovi, Ph.D. za návrh tématu práce a podporu při její následné realizaci.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá dochovaným dílem předsokratovského filosofa Xenofanem z Kolofónu. Hlavní zřetel je brán Xenofanovy kosmologické představy, nejsou však opomenuty ani ostatní aspekty jeho díla a jejich vzájemná provázanost. V práci lze rovněž nalézt stručný výklad kosmologických myšlenek Xenofanových předchůdců (především Milétské filosofické školy), jejich spojitosti a rozdíly. Celá práce je završena představením schematického návrhu Xenofanova kosmologického modelu.

Klíčová slova: Xenofanés z Kolofónu, předsókratovská filosofie, kosmologie, kosmologický model, kosmická tělesa, arché, Milétská filosofická škola, Eleaté

Annotation

This bachelor's thesis deals with preserved work of presocratic philosopher Xenophanes of Colophon. Although the main focus is placed on Xenophanes' cosmological thoughts, other aspects of his work and their consistency are not neglected. The thesis further offers a brief summary of cosmological thoughts of Xenophanes' predecessors (notably the Milesian school) with remarks on their continuity and differences. The thesis is concluded by proposing a schematic drawing of Xenophanes' cosmological model.

Keywords: Xenophanes of Colophon, presocratic philosophy, cosmology, cosmological model, celestial objects, arche, Milesian school, Eleatics

Obsah

ÚVOD.....	9
1 Vymezení pojmů.....	11
1.1 Kosmologie.....	11
1.2 Předsokratovská filosofie.....	11
2 Xenofanovi předchůdci.....	13
2.1 Básníci.....	13
2.1.1 Homér.....	13
2.1.2 Hésiodos.....	14
2.2 Miléští filosofové.....	16
2.2.1 Thalés z Milétu.....	16
2.2.2 Anaximandros z Milétu.....	17
2.2.3 Anaximenés z Milétu.....	19
3 Xenofanés z Kolofónu, jeho život a dílo.....	21
4 Xenofanova představa neohraničené země.....	23
4.1 Země jako počátek.....	23
4.2 Empirické důkazy proměn země.....	24
4.2.1 Meteorologický model v Xenofanově zanikajícím světě.....	26
4.3 Prostorově neohraničená Země.....	27
5 Vznik a podoba kosmických těles podle Xenofana.....	30
5.1 Země.....	30
5.2 Slunce.....	30
5.3 Měsíc.....	33
5.4 Hvězdy.....	34
5.5 Mraky jako původci nebeských těles.....	34
6 Jeden bůh.....	36
6.1 Relativismus u Xenofana.....	36
6.2 Kritika antropomorfních rysů u bohů.....	37
6.3 Vlastnosti Xenofanova boha.....	39
6.4 Bohové a bůh.....	40
7 Kosmologický model.....	42
8 Xenofanův odkaz.....	46
Závěr.....	47
Seznam použitých zdrojů.....	48

ÚVOD

Mnohdy považována za předchůdkyni dnešní filosofie a vědy, předsokratovská filosofie, první etapa filosofie antické, se těší u mnoha badatelů zvláštní pozornosti. Tato práce se věnuje jednomu z předsokratovských filosofů, který je často vyzdvihován pro svou kritiku antropomorfních náboženských představ a vlastní teologickou koncepci, nicméně jeho kosmologické názory jsou mnoha autory přehlíženy, nebo jen považovány za jakési bystré postřehy či parafráze lidové moudrosti. Je jím Xenofanés z Kolofónu.

Hlavními cíli této práce je vytvořit z dochovaných zlomků připisovaných Xenofanovi kosmologický model, zasadit do něj Xenofanovu představu jednoho Boha a uvést Xenofanovo dílo do souvislostí s jeho předchůdci. První kapitola vysvětluje pojmy kosmologie a předsokratovská filosofie, které jsou pro tuto práci stěžejní. Cílem kapitoly je vykrelslit kontext Xenofanovy tvorby popisem kosmologických představ jeho předchůdců a připravit půdu pro jejich srovnání. Třetí kapitola shrnuje Xenofanův život a dílo. Čtvrtá popisuje Xenofanovu představu o celku bytí a zároveň ji konfrontuje a porovnává s názory jeho předchůdců. Pátá kapitola představuje jednotlivá nebeská tělesa podle Xenofanova popisu. Šestá kapitola se zabývá Xenofanovým popisem jednoho Boha. Sedmá kapitola uvedené poznatky kombinuje, aby představila jednotný kosmologický model. Osmá kapitola se věnuje Xenofanově spojitosti s Elejskou filosofickou školou.

Práce čerpá především ze zlomků přeložených do českého jazyka Karlem Svobodou, vydaných pod názvem *Zlomky předsokratických myslitelů*. Pomyslnou páteří práce je kniha *Předplatónské modely vesmíru* Milana Exnera, která shrnuje kosmologické představy myslitelů před Platónem. Biografické údaje pochází převážně z knihy *Mezi mořem a nebem* Zdeňka Kratochvíla. Ze zahraničních autorů nabízí nejrozsáhlejší souhrnný výklad o filosofii předsokratů Kirk, Raven a Schofield v knize *The Presocratic Philosophers* (v češtině *Předsokratovští filosofové*) autorů. K jejich interpretacím je přihlédnuto především v kapitolách o Xenofanovi, byť s určitými výhradami. Při popisu některých témat je využito i další literatury.

Tato práce přijímá všechny dochované zlomky připisované Xenofanovi jako věrohodné a všem zároveň přikládá stejnou váhu. U jejich věrohodnosti je tomu tak ze dvou důvodů. Prvním je předpoklad, že antičtí autoři měli k předsokratikům blíže než dnešní badatel, a to jak časově, tak i stylem přemýšlení. Možnost objevení dalších zlomků je nepravděpodobná, a proto nezbývá jiná možnost než vycházet z toho, co bylo dochováno. Druhým důvodem je skutečnost, že pokud by byly některé zlomky eliminovány, zbylo by příliš málo materiálu k jakékoliv systematizaci Xenofanova díla a nebylo by možné zrekonstruovat jeho kosmologický model. Proto je všem Xenofanovým zlomkům přikládána stejná váha, pokud ovšem nejsou ve vzájemném rozporu. V takovém případě je dána přednost zlomku, který pravděpodobněji zapadá do celkového modelu.

Pojmy jsou užívány tak, jak se nacházejí v českých překladech. Výjimkou je použití velkých písmen u názvů nebeských těles v souladu s hvězdářskou terminologií. V přímých citacích antických autorů jsou však ponechána malá písmena, neboť v jejich době takové rozlišení neexistovalo.

1 Vymezení pojmů

1.1 Kosmologie

V současné době je kosmologie věda, jejímž úkolem je zkoumat vesmír jako celek. Sám pojem vesmír přitom není jednoznačný a jeho obsah se historicky významně měnil s tím, jak rostly pozorovací možnosti člověka a technické možnosti jeho přístrojů. S takto obrovským předmětem výzkumu musí kosmologie užívat poznatků spousty dílčích vědeckých disciplín, získaných bezpočtem experimentů a měření. Vždy tomu tak ale nebylo. První kosmologické představy vznikaly už pradávně a lze je nalézt v mýtech. V antice se k nim přidávají první pokusy o rozumové objasnění těchto skutečností.¹

Ve starém Řecku se kosmologie, kterou lze v obecném smyslu chápat jako zkoumání a modelování vesmíru, stává filosofickým oborem a tedy součástí jednotného výkladového rámce světa. Její součástí je kosmogonie, neboli nauka o tom, jak vznikl vesmír. Ta je závislá na určité teorii látky, ze které vesmír vznikl. Kosmologii lze považovat za nejširší rámec výkladu věcí. Její výklad se neobejde bez určité ontologie, jejíž položky jsou reálnými částmi zkoumaného celku či abstrakcemi z něj, a geometrie, která umožní bytí zjednodušeně modelovat.²

Ústředním tématem kosmologie jsou hranice vesmíru a metoda jejich reflexe. Pokud kosmologické výklady uvažují v abstraktních možnostech a jsou dostatečně obecné, bude výkladů vždy pouze omezený počet. V takovém modelu může vesmír být ohraničený či neohraničený. Je-li neohraničený, hranice buďto nemusí vůbec existovat, nebo může mizet do neurčita. Takto uvažovali ve svých výkladech už myslitelé ve starém Řecku.³

1.2 Předsokratovská filosofie

Ačkoliv období předsokratovské filosofie lze vymezit časově či žánrově, kategorie předsokratiků je zavedena více méně smluvně. Za předsokratiky jsou považováni myslitelé,

1 GRYGAR, Jiří. *Vesmír, jaký je: současná kosmologie (téměř) pro každého*. Praha: Mladá fronta, 1997. Kolumbus. ISBN 80-204-0637-9. s. 10–11.

2 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 5–6.

3 Tamtéž. s. 8–9.

jejichž jména jsou uvedena v předsokratických edicích, obvykle začínajících výkladem Thaléta a jeho následovníků. Počátek předsokratovské filosofie tedy leží v šestém století před naším letopočtem. Ani příchod Sókrata není jednoznačným mezníkem, protože někteří předsokratici působí jako jeho současníci, někdy i po něm (např. sofisté či Démokritos).⁴ Obecně se tedy jedná o myslitele, které Platón s Aristotelem zpětně zahrnují do filosofie jako své předchůdce. Ostatně ani sami předsokratici se neoznačovali jako filosofové. Užití pojmu filosofie a jeho odvozenin se hojně dostává až u Platóna. Před ním je v řecké literatuře doložen jen třikrát, dvakrát u Hippokrata a jednou u Hérakleita.⁵

Předsokratovští filosofové působí především na pobřeží Malé Asie, na Sicílii a v jižní Itálii v období, kdy ještě Řecko není jednotným státem. Přicházejí se zcela novým způsobem myšlení. Staví se kriticky k náboženské tradici a hledají vlastní způsoby zkoumání věcí na cestě k pravému poznání. Důvodem, proč se tento styl přemýšlení objevuje právě v přímořských oblastech, je rozvoj průmyslu a obchodu, který si společně s mořeplavectvím na jedné straně vyžádal rozvoj přírodních věd, na druhé straně pak umožnil rychlý přesun nejrozumnějších znalostí a vědomostí mezi kulturami.⁶ K Řekům se pak snadno dostávaly znalosti Féníčanů, Egypťanů i Babyloňanů.

Jedním z pojitků mnoha těchto filosofů je také skutečnost, že jejich dílo se nedochovalo v celku. Dochovaly se pouze zlomky jejich myšlenek, vyskytující se v citacích pozdějších starověkých autorů. Někteří z nich bohužel necitovali vždy přesně nebo uváděli předsokratovské myšlenky nepřímě, upravovali si je podle svých záměrů, či se je snažili vyložit ve svém vlastním myšlenkovém rámci. Už tím mohou být zlomky zkresleny. Navíc není vždy jisté, zda byl konkrétní zlomek připsán správnému autorovi. Ve Dielsově vydání se zlomky dělí na nepřímé citace (*testimonia*, značená jako A) a přímé citace (značené jako B).⁷ Tohoto dělení se drží i Karel Svoboda a další autoři, proto jsou v souladu s nimi zlomky označeny stejným způsobem i v této práci.

4 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íonské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 23–4.

5 Tamtéž. s. 34.

6 SVOBODA, Ludvík in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd). s. 7.

7 SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 22.

2 Xenofanovi předchůdci

Tato kapitola se věnuje myslitelům, kteří působili před Xenofanem a jejichž myšlenky měly vliv. V této kapitole jsou kromě stručných biografických údajů vyloženy především kosmologické aspekty jejich díla. Ty jsou popsány s pomocí sekundární literatury, pro zestručnění jsou samotné zlomky předsokratiků či verše z básní v této kapitole citovány jen výjimečně. Kapitola se drží převážně výkladu Milana Exnera v knize *Předplatónské modely vesmíru*.

2.1 Básníci

Prvními dvěma autory, jejichž kosmologické představy práce představí, jsou Homér a Hésiodos. Ačkoliv se jedná o autory mýtů, nelze jejich díla vnímat jako iracionální a stavět je v tomto ohledu jako protiklad filosofického myšlení, které nalezneme už u Thaléta a jeho následovníků, protože i mýtus má svou logiku. Jeho rámec výkladu věcí je funkcí rozumu a jako takový je tedy racionální povahy.⁸

2.1.1 Homér

Řecký básník Homér je nejvíce znám pro své eposy *Ílias* a *Odyseia*, ačkoliv se o autorství těchto eposů vedou spory a je možné, že oba tyto eposy měly různé autory. Doba Homérova působení bývá zasazována do první poloviny osmého století před naším letopočtem nebo okolo roku 800 v okolí Smyrny na maloasijském pobřeží. Literární přepis však vzniká až o půl druhého století později.⁹ Ačkoliv se bezesporu jedná o eposy hrdinské, lze v nich nalézt i pasáže kosmogonické a kosmologické. Právě těm se věnuje tato podkapitola.

V *Iliadě* je několikrát naznačeno, že kruhový obvod Země je obklopen Ókeanem. Ókeanos je popisován jako pramen veškerých vod v podobě kruhové řeky, jež obtéká pevninu (a jejíž součástí je i moře, které je s oceánem spojeno úžinou meri Herkulovými sloupy).

⁸ EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 11.

⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 69.

V XIV. zpěvu *Iliady* je Ókeános také okrajově zmíněn jako „prapůvod bohů“, podruhé jako „původce všeho“.¹⁰

Okeános jedním břehem sousedí s pevninou. Pevnina je tedy jeho vnitřním okrajem. Zda mu lze připsat i vnější okraj, záleží na interpretaci Homérova textu. Klíčem může být XVIII. zpěv *Iliady*, kde je popsáno, jak Héfaiostos ková štít pro Achillea. Vyobrazení na štítu představuje homérské pojetí světa. Štít je kulatého tvaru a Héfaiostos jej zdobí směrem od středu k jeho okrajům. Okeános je vyobrazen podél krajní obruby štítu. Obruba však, stejně jako všechny ostatní entity popisu, není pouhým dekorem, nýbrž symbolem. Je-li bráno v potaz, že samotný štít je kruhového tvaru a že Okeános je popisován jako kruhová řeka, je musí být v jeho významu spolumíněn i jeho druhý břeh. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že samotné nebe a podsvětí mají u Homéra nejvyšší a nejhlubší část a jsou tedy útvary ukončenými. Nekonečný oceán by nebyl s takovouto představou slučitelný.¹¹

V *Odyssei* je ovšem druhý břeh oceánu explicitně popsán. Odysseus dorazí k okraji oceánu. Ačkoliv je to, co Odysseus na okraji vidí, popsáno jako kraj zahalený tmou a mlhou, jedná se o ukončení světa, kde se nebeská klenba kloní ke kruhovému okraji universa. Homér tedy v *Odyssei* dospívá k představě ukončeného (ohraničeného) světa. Už si však nepokládá otázku, co se nachází za ním.¹²

2.1.2 Hésiodos

Básník Hésiodos žil na přelomu osmého a sedmého století před naším letopočtem v Boiótii, v pevninském Řecku. Jeho dochovanými eposy jsou *Theogonia* a *Práce a dni*.¹³ Hésiodos působil zhruba o generaci později než Homér. Jeho tvorbu lze považovat především za pokus o systematizaci starších mýtů.¹⁴ Tato kapitola se věnuje kosmogonickým motivům v Hésiodově *Theogonii*.

10 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 25.

11 Tamtéž. s. 30–31.

12 Tamtéž. s. 32–34.

13 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íonské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 84.

14 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 51.

Stošestnáctý verš *Theogonie* praví, že nejprve vznikl Chaos. V následujících verších po Chaosu vzniká Země (Gaia), Tartaros v jejích útrokách a Éros. Z chaosu se rodí Erebos (Temnota) a Noc. Noc po spojení s Erebem plodí Aithér (vrchní vzduch) a Den. Země se sebe rodí Úrana (Nebe), poté vysoké hory a Ponta (vnitřní moře). Po ulehnutí s Uranem rodí Gaia Okeána a další titány.¹⁵

Celý vznik universa se tedy odehrává uvnitř toho, co Hésiodos označuje jako Chaos. Etymologicky lze Chaos vyložit jako zející otvor, mezeru či jícen.¹⁶ U Hésioda se nicméně nejedná čistě o prostorový útvar. I sám Chaos musel vzniknout, zrodit se. Aby se Hésiodos nedostal do střetu s mytologickou logikou, musela tu být přítomna nějaká „látka“ kosmotvorby. Tato „látka“ je u Hésioda implicitní, spolumíněná. Je jí to, v čem se chaos otevřel. Chaos jakožto prvotní „prázdnost“ tedy vzniká v nějakém bytí. Prvním kosmickým tělesem je Gáia. Ta vzniká v Chaosu, nikoli přímo z něj. I ona tedy musela vzniknout z tohoto prvotního bytí. Gaia poté rodí Úrana jako svůj tvarový duplikát. Mezi nimi vzniká sekundární prostor kosmogeneze. Za vnější stranou nebe však bytí zůstává. Chaos nemizí, nýbrž nějakým způsobem přetrvává při okrajích kosmu. Otázkou je, zda na vnější či vnitřní straně světa. Tyto varianty lze označit jako intramundiální a extramundiální verze topografie chaosu.¹⁷

K intramundiální topografii chaosu se přiklání G. S. Kirk. Odvoláním na možné Hésiodovy prameny (lidové tradice, z nichž mohl Hésiodos čerpat) dochází k závěru, že Chaos v prvotní části kosmotvorby znamená oddělení Nebe a Země.¹⁸

Exner ovšem interpretuje Hésiodův text odlišně a dochází k extramundiální verzi, dle které se chaos nachází za hranicemi světa. Vzhledem k podsvětí je chaos extramundiální entitou, neboť Titáni jsou vězněni za temným chaosem, který se topograficky nachází pod Tartarem, jenž je nejhlubší částí Země. Vzhledem k nadsvětí se musí nacházet nad nebesy, protože je zasažen žářem plamene světového požáru, který sahá až k jasnému nebi. Pokud se

15 HÉSIODOS. *Zpěvy železného věku*. Přeložila Julie NOVÁKOVÁ, ilustroval Miloslav DISMAN. Praha: Svoboda, 1990. Antická knihovna. ISBN 80-205-0127-4. str. 16.

16 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2 s. 54.

17 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 35–6.

18 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 57–9.

Chaos nachází za vertikálními hranicemi světa, pak se patrně nachází i za horizontálními hranicemi a všude jinde kolem. Zbytek původní „látky“, spolumíněné v Hésiodově počátku, je kosmotvorbou vytlačen za hranice vesmíru a zbytek původního prázdna se stává mezerou mezi vnější stranou světa a zbytkem této pra-látky. Druhou možností je, že tato „látka“ byla vytvořením Země vyčerpána. V tomto případě by chaos představoval čisté „zení“. Exner dává přednost první variantě, kdy má chaos své vnější okraje, bez nichž chaos ztrácel svůj původní smysl. Za okrajem Hésiodova světa se tedy musí nacházet nějaké blíže neurčené pokračování.¹⁹

2.2 Milétští filosofové

Tato kapitola pojednává o triu milétských filosofů Thaléta, Anaximandra a Anaximena. Ti byli postaveni před nelehký úkol. Odkazem Homéra je ohraničený svět. Hésiodos otevírá otázku, co se nachází za jeho hranicí. Milétští filosofové se přikolní k neohraničené představě vesmíru. Východiskem pro posuzování podmínek našeho světa se jim stává povrch Země, na obě jejíž strany aplikují vertikální symetrii. Spodní strana Země je pro ně plochá, stejně jako vrchní.²⁰

2.2.1 Thalés z Milétu

Thalés je zakladatelskou postavou íónské filosofie. Narodil se okolo roku 625 př. n. l. a zemřel přibližně mezi lety 548-545 př. n. l. Podle některých zdrojů byl původem Fénicián. Sám nic nenapsal, proto jsou zlomky jeho díla pouze nepřímými citacemi. Byl považován za jednoho ze Sedmi mudrců a angažoval se i v politice. Sám neměl učitele, ale byl velmi dobře obeznámen s poznatky geometrie, kterých údajně nabyl od egyptských kněží a formuloval několik geometrických pouček. Na poli astronomie se zabýval souhvězdími, Sluncem, jeho velikostí, dráhou, slunovraty i zatměním. V rámci filosofie ho Aristotelés o bezmála dvě století později zařadil mezi *fysikoi*, badatele o přírodě.²¹

19 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 37–39.

20 Tamtéž. s. 40.

21 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 169, 177, 180, 185 a 190–1.

Dva z dochovaných zlomků ukazují na Thalétovu koncepci oduševnělosti látky. Jsou jimi zlomky A22 z Aristotela. V prvním z nich stojí, že dle Thaléta je vše plné bohů. Druhý zlomek uvádí, že Thalés považoval magnetovec za oduševnělý z toho důvodu, že hýbe železem.²² Nejde zde ovšem o animismus, nýbrž o odmítnutí polyteistické představy řeckých bohů, respektive jejich přenesení do látky, nikoli však do konkrétních předmětů. Má-li být počátek strukturovaného kosmu čistě látkový, je totiž nutné, aby v sobě látka zahrnovala dynamický prvek, který umožní vznik a pohyb bez transcendentního garanta. Thalétův koncept nelze vnímat ani jako hylozoistický, protože Thalés do látky nepromítá život. V tomto světle nelze ani Thalétovu představu vody jako počátku považovat za repliku mytologických představ. Patrně se zde nejedná o obyčejnou vodu dostupnou z běžné lidské zkušenosti. Může se spíše jednat o jemnější formu vody, než jakou je „těžká“, hmatatelná voda. Zároveň je nepravděpodobné že by tuto vodu Thalés ztotožňoval s oceánem, neboť i u jeho předchůdců i následovníků je oceán součástí Země. Thalétova voda je „neohraničená“ ve stejném smyslu, jako budou Anaximandrov „apeiron“ a Anaximenův „apeiros aer“. Proto se na ní může vznášet Země. I hranice samotného vesmíru jsou potom neurčité v tom smyslu, že se „rozpadají“ za vnímatelným horizontem. Neznamená to však, že by byl vesmír nekonečný, pouze neexistuje pevná hranice. Hranice je rozostřená a nedostupná lidské zkušenosti.²³

2.2.2 Anaximandros z Milétu

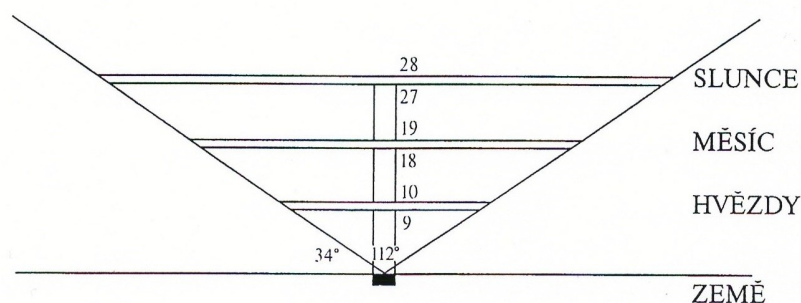
Anaximandros byl Thalétovým žákem nebo přinejmenším posluchačem, podle některých zdrojů i jeho příbuzným. Žil mezi lety 610 a 546 nebo 545 před n. l. Je mu připisován náčrt první mapy. Údajně také sestrojil gnómon, ukazatel slunečních hodin, který používal k měření dráhy Slunce. Gnómon ale pravděpodobně nebyl jeho vynálezem, Řekové jej nejspíše poznali od Babyloňanů. Mimo jiné se zabýval astronomií, zkoumal nebeská tělesa a jejich velikost i meteorologii. Jeho protoevoluční teorie zasadila původ života do vlhkého prostředí a připisovala živočichům možnost určité diferenciaci.²⁴

22 ARISTOTELÉS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 32–33.

23 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 41–6.

24 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 215–17, 222, 227, 238, 266 a 276.

U Anaximandra hraje zásadní roli jeho pojem „apeiron“, jenž lze přeložit jako „neurčito“ či „neurčitost“. Neurčitost je příznačná jak pro prostorový, tak i pro časový a látkový aspekt Anaximandrova vesmíru. Anaximandrův „vnitřní svět“ (kosmologické entity mezi horní podstavou zemského válce a kruhem Slunce) je ovšem naprosto určitý, Anaximandros ho popisuje pomocí číselných poměrů vzhledem k Zemi. Podle zlomku A 10 z Pseudo-plútarcha samotnou Zemi popisuje jako válec, jehož výška měří třetinu jeho šíře²⁵ a popisuje i rozměry nebeských těles. Podle Exnera se nebeská tělesa (Slunce, Měsíc a hvězdy) u Anaximandra nepohybují po kruhových pásech, jak se domnívali jiní autoři, nýbrž jsou samy kruhovými pásy, které vznikly ze sférické koule, jenž se rozpadla. Jejich rozměry jsou následující: přivrácená strana Slunce je 27x větší než Země, odvrácená strana 28x, ale ze Země je viditelná pouze jeho část. U Měsíce je přivrácená strana větší 18x a odvrácená je oproti Zemi 19x větší. Protože je otvor Měsíce menší nežli otvor Slunce, měsíční světlo nezasahuje celý zemský povrch. Nejmenší je hvězdná sféra, jejíž přivrácená strana je 9x větší než Země, odvrácená potom 10x větší. Po spojení okrajů těchto kruhů, položených středem na jednu osu vzniká níže zobrazený kuželovitý model. Z tvaru nebeských těles tudíž vyplývá, že nebe je ploché.²⁶

Obr. 1: Geometrizovaná představa světa před obzorem s geometrizovanou perspektivou kosmu, otevřenou do nekonečna.
 Pokus o rekonstrukci celku bytí u Anaximandra. Zdroj: EXNER, Milan.
 Apeiron a tvar. Filosofický časopis. 48 (2000), č. 1, s. 121–132.

25 PSEUDO-PLÚTARCHOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 34.

26 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 48–52.

Apeiron není konkrétní entitou, nýbrž něčím abstraktním, co je za mezí viditelného, a to jak v kvantitativním (prostorovém), tak v kvalitativním (látkovém) smyslu. V prostoru za hranicí viditelného, tam, kde není žádná mez, pokračuje stále dál a dál, jako neustále prodlužující se úsečka. Hranice vesmíru se tedy nachází v neurčitu a je sama o sobě neurčitá. V látkovém významu je apeiron rovněž látkou abstraktní a neempirickou. Z ní vznikají prvotní kvality, z nich později živly. Časový aspekt Anaximandrový „bezmeznosti“ je nicméně jiného řádu, než dva aspekty předchozí. Jejich neomezenost totiž nebyla absolutní, protože měly své okraje, ačkoliv ty byly neurčité. Časová souřadnice je nemá. V řecké ontologii vzniká bytí z bytí, musí tedy být věčné. Časové neomezení sledu Anaximandrových vesmírů je absolutním časovým nekonečnem.

Anaximandros hovoří rovněž o mnohých světech, mezi nimiž jsou pravidelné rozestupy. Jednou z interpretací je, že za vnímatelným horizontem Anaximandrova vesmíru se nachází neohraničený počet jiných světů, podobných tomu našemu. Tato varianta se však vymyká představám aktuálního prostorového obrazu ostatních milétských filosofů: Thaléta a Anaximena. Mnohost světů mohla ovšem také znamenat mnohost v čase, tedy opakované vznikání a zanikání světa jediného.²⁷

2.2.3 Anaximenés z Milétu

Anaximenés se narodil přibližně okolo roku 585 a zemřel mezi lety 528 až 525 před n. l. O jeho životě se příliš informací nedochovalo. Byl Anaximandrovým žákem či posluchačem. Stejně jako on se zabýval astronomickým pozorováním, meteorologií a měření gnómonem a rovněž navázal na jeho myšlenku apeira.²⁸

Ontologickou pozici Anaximandrova apeira přisuzuje Anaximenés vzduchu. Stejně jako apeiron je i vzduch neviditelný a nehmatný, tedy nevnímátný smysly. Vzduch je pro Anaximena zdrojem jak teplotních, tak i vlhkostních rozdílů. Neomezený vzduch (apeiros aér) je generativní látkou kosmu. Také je „vanutím“ (pneuma) – duší vesmíru, jeho

27 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 54–5 a 60–61.

28 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 169 a 282.

oživujícím principem. Zároveň je i bohem. Anaximenés sice nepopírá existenci dalších bohů, avšak i ti musí vznikat ze vzduchu a na rozdíl od něj nemohou do světa nijak zasahovat.²⁹

Anaximenova Země vznikla ze vzduchu a vznáší se na něm. Země je plochá a stejně tak jsou plochá i ostatní nebeská tělesa (Slunce, Měsíc a hvězdy), jenž vznikla z ní. Plochá jsou i nebesa. Slunce nezapadá, ale pouze mizí z našeho dohledu zvětšením vzdálenosti. Svůj žár získalo prudkým pohybem. Stejně jako Slunce i ostatní hvězdy se vznášejí na vzduchu, ty však pro svou vzdálenost nehřejí. Pohyb jim umožňuje vzduch tím, že se před nimi městná a poté uvolňuje, čímž jim vytyčuje dráhu.³⁰

29 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 72–5.

30 Tamtéž. s. 76–8.

3 Xenofanés z Kolofónu, jeho život a dílo

Xenofanés pochází z Kolofónu, starořeckého města v Iónii na západě Malé Asie. Stejně jako Milét byl Kolofón jedním z 12 měst iónské ligy. Xenofanés přišel na svět zhruba uprostřed první poloviny šestého století před naším letopočtem. Díogenés Laertios uvádí příližnou dataci Xenofanova života mezi roky 580 až 488 před n. l. Podle svých vlastních slov se narodil o dvacet pět let dříve, než opustil Kolofón. Dožil se tedy nejméně úctyhodného věku 92 let. V mužném věku byl během 60. olympiády (540 až 537 před n. l.).³¹ G. S. Kirk vychází z předpokladu, že Xenofanés opustil Kolofón v době, kdy byl dobyt Médy, tedy v letech 546/5 před n. l., proto stanovuje čas jeho narození kolem roku 570 před n. l.³²

O jeho životě toho není známo příliš. Vyrůstal v Iónii, kde se nejspíše seznámil s myšlenkovými směry milétských filosofů. Poté, co opustil Kolofón, vedl potulný život, zdržoval se především na Sicílii, možná ve městě Zanklé (dnes Messina). Jako básník byl patrně s úctou přijímán v domech aristokratů.³³ Rozličné názory panují na Xenofanovu spojitost s Elejskou filosofickou školou.

Xenofanova dlouhověkost je zároveň důvodem, proč je obtížné jeho básně zařadit do úzce vymezeného období. Na rozdíl od milétských filosofů píše Xenofanés ve verších, konkrétně užíval elegické distichon, hexametr a jambický trimetr. Většina jeho teologických i přírodovědných zlomků je dochována právě v hexametrech. Část jeho básní byla označována jako *silloi* (posměšky) neboli satirické básně. Údajně též napsal báseň „O přírodě“ (*Perí fýseos*)³⁴.

31 LAERTIOS, Diogenés. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Praha: Československá akademie věd, 1964. Filosofická knihovna. s. 352–353.

32 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 221.

33 Tamtéž. s. 212.

34 zde se ovšem pravděpodobně jedná o standardní souhrnný titul připisovaný všem, které Aristotelés považoval za *fysikoi*, k tomu viz KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 133.

V dochovaných zlomcích se Xenofanés zmiňuje celkem čtyřikrát o Homérovi, třikrát o Hésiodovi, jednou o Simónidovi z Keu, Thalétovi a Pýthagorovi, sám je přitom zmiňován Hérakleitem a Epicharmem.³⁵

Názory různých autorů na Xenofana a jeho dílo se různí. Někteří autoři ho považují spíše za přírodovědce, který navazuje na Milétskou filosofickou školu, občas je chápán jako politizující theolog, jindy je chápán jako zakladatel či předchůdce Elejské filosofické školy,³⁶ někdy jako pouhý básník, jehož tvorba má filosofický přesah. Například podle Jana Patočky Xenofanés není filosoficky vydatným myslitelem ani přírodovědcem, ale spíše politizujícím teologem.³⁷ Pravdou zůstává, že jeho názory jsou velmi pestré a věnují se mnoha tématům, avšak je nutno podotknout, že v době, kdy Xenofanés působí, se věda a filosofie v antickém Řecku teprve rodí. Cílem následujících kapitol je vylíčit Xenofana především jako přírodovědce krácejícího ve stopách milétských filosofů a jejich modelů.

35 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íonské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. s. 58.

36 Tamtéž.

37 PATOČKA, Jan, CHVATÍK, Ivan a Pavel KOUBA, ed. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996. Filosofía. ISBN 80-7021-195-4. s. 77.

4 Xenofanova představa neohraničené země

Tato kapitola se věnuje výkladu země jako počátku u Xenofana. Ačkoliv v dochovaných zlomcích není zaznamenáno, že by Xenofanés považoval zemi přímo za „počátek“, po připuštění, že jeho nauka částečně navazuje na tu milétskou, je možné v těchto souvislostech uvažovat. Pokud má však být země u Xenofana chápána tak, jako tomu bylo s vodou, apeirem, či vzduchem u jeho předchůdců, tedy jako *arché*, nelze ji považovat pouze za hmotu, nýbrž je nutné hledat i její další aspekty.

4.1 Země jako počátek

Pro milétské filosofy měla Země zvláštní význam: její povrch se stal východiskem pro posuzování podmínek našeho světa. U všech třech byl její povrch plochý. Všichni tři se zároveň snažili vysvětlit její vznik: podle Thaléta vznikla z „neohraničené“ vody, u Anaximandra se vyčleňuje v apeira a u Anaximena vzniká zhuštěním vzduchu. U Xenofana však nabývá ještě větší důležitosti. Už není pouze vesmírným tělesem. Podle Xenofanova zlomku B 27 z Aetia:

„Ze země všechno vzniká a do země zaniká všechno.“³⁸

V tomto ohledu může být země chápána jako zdroj, počátek (*arché*) z něž vzniká vše ostatní. Sama země z ničeho nevzniká a ani nemusí. Je prvotní látkou, z níž vzniká strukturovaný vesmír. Ovšem obdobně jako tomu bylo u *arché* jeho milétských předchůdců, musí se i Xenofanova země dále diferencovat. Tato diference je rovněž předpokladem pro vznik života. Od Simplikia se totiž ve zlomku B 29 lze dozvědět, že:

„Zemí a vodou je všechno, co rodí se, všechno, co roste.“³⁹

Citát zlomku B 33 ze Sexta je podobný tomu předchozímu, tentokrát se však zaměřuje přímo na člověka:

„Neboť ze země jsme se zrodili všichni a z vody.“⁴⁰

38 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 47.

39 SIMPLIKIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 47.

40 SEXTOS EMPEIRIKOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 47.

Samotná země ve své původní formě tedy pro vznik života nestačí, je nezbytná i voda, která se z ní musí nějakým způsobem vyčleňovat. Ve zlomku A 33 od Hippolyta stojí:

„Xenofanés se domnívá, že se země mísí s mořem a časem se vlhkem rozpouští. ... Všichni lidé však zahynou až se země snesená do moře stane hlinou. Pak začne země vznikat znova a takto se mění všechny světy“.⁴¹

Země se tedy za pomoci vody proměňuje. Mísením s mořem spěje země ke svému zániku. Vrací se tím do svého původního nerozlišeného stavu, čímž umožňuje opětovné vznikání světa. Protože se země proměňuje a znovu vzniká v cyklech, je možné určit její původní stav. Podle Exnera byla země na počátku rozbahněná. Příroda vznikla v tomto vlhku a jeho vysušováním.⁴² Toto tvrzení vychází z již zmiňovaného Xenofanova výroku B 33 z Hippolyta. Rozpouštění země (mísení s vodou) vede k zániku světa, její postupné vysychání potom dává vznik světu znovu. Život vzniká ve vlhku, možná snad i bahně, jak tomu bylo u Anaximandra. Mezi jejich názory je však jeden podstatný rozdíl: podle Anaximandra povrch Země vysychá, podle Xenofana se naopak proměňuje zpět do rozbahněného (vlhkého) stavu. G. S. Kirk proto tvrdí, že Xenofanova teorie mohla být vědomou opravou Anaximandra.⁴³

4.2 Empirické důkazy proměn země

Xenofanova teorie opětovného vznikání a zanikání země byla podložena empirickými důkazy. Část z nich lze nalézt ve zlomku A 33 od Hippolyta:

„(Xenofanés) praví, že má takové důkazy: uvnitř země se nacházejí mušle, v syrakuských lomech byl nalezen otisk ryby a tuleňů, na Paru hluboko v kameni otisk vavřínu a na Maltě ploché otisky všech mořských tvorů. A tvrdí, že se to stalo, když bylo v dávné době vše proměněno v hlinu, a že otisk zaschl v hlině. ...“⁴⁴

41 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 50.

42 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 83.

43 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 229.

44 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 50.

Přítomnost zkamenělin mořských živočichů na různých místech v zemi, a to i v horách, vedla Xenofana k následující myšlence: zemský povrch musel být kdysi mořem. Jak poukazuje Kirk, lokality zmíněné v tomto zlomku byly (s výjimkou Paru) v dosahu Xenofanova působiště na Sicílii.⁴⁵ Mimo toho, že na nich založil svou teorii o vzniku a zániku světa, je Xenofanés také první autor, který si těchto zkamenělin vůbec všiml a zanechal o nich svědectví.⁴⁶ Xenofanův druhý argument obsažený ve zlomku B 38 z Héródiana je strohý, ale přesto má svůj význam:

„V některých jeskyních stále řine po stěnách voda.“⁴⁷

Narozdíl od předchozího zlomku, v němž byly fosílie důkazem toho, co se stalo v minulosti (podle Xenofana v dávné době, i když o mnoho dávnější, než by si možná dovedl představit), se tento zlomek věnuje současnému stavu. Zmínka o tekoucí vodě může být pokusem o přímé zachycení přeměny země ve vodu. Podle Exnera tímto Xenofanés dokládá, že země je v descendenci, tedy opět spěje k zániku. Pokud může voda v jeskyních vzlínat, země se znovu mění na vodu a svět je tudíž na cestě ke svému zániku. Kdyby tomu bylo naopak a svět by byl stále ve fázi vzestupu, voda by musela vysychat.⁴⁸

Voda se ovšem nenachází pouze v moři, a tak Xenofanés musel uvést proměnu světa do souvislosti s koloběhem vody. Jeho popis koloběhu vody je z části zachován ve zlomku B 30 od Aetia a zní následovně:

„Moře je pramenem vody a také pramenem větru
nebýt velkého moře by ani nebylo mraků,
ani by nebylo řek ni deště z etheru vody,
avšak veliké moře je rodičem mraků i větrů,
jakož i řek ...“⁴⁹

Dokáže-li země ze sebe vodu vyčleňovat sama, proč by mělo být zdrojem řek právě moře, a ne samotná země? Klíčem k zodpovězení této otázky je právě slovo „časem“ ve

45 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenth, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 228.

46 SOCHA, Vladimír. *Objevy pod vrstvami času*. Brno: CPRESS, 2014. ISBN 978-80-264-0370-8. s. 46.

47 HERODIANOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 48.

48 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 83.

49 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 47.

zlomku A 33 od Hippolyta. Proměna původní vlhké země ve vodu a opačně, tedy vznik a zánik celého světa pomocí rozpouštění a vysychání země, je totiž u Xenofana dlouhodobý proces. Tato proměna trvá příliš dlouho, a proto meteorologické jevy (koloběh vody) musí probíhat na jiné úrovni, než samotné vyčleňování vody ze země (jak se tomu děje například ve zmiňovaných jeskyních) a tudíž je třeba posuzovat je odlišně, ač jsou provázány. Voda ze země teprve vzniká, zatímco ta, která pochází z moře a podílí se na koloběhu popsáném ve zlomku B 30, vznikla už předtím. Otázkou zůstává, jakým způsobem se může tato v jeskyních vznikající voda dostat do moře a později do koloběhu začlenit. Podle zlomku A 33 od Hippolyta se rozpuštěná země snáší do moře.⁵⁰ Je tedy možné, že voda v řece je kombinací vody vypařené z moře a vody vylučující se z rozbahněné země.

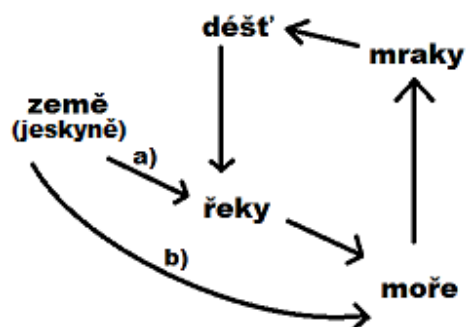
4.2.1 Meteorologický model v Xenofanově zanikajícím světě

Jak již bylo zmíněno, skutečnost, že země vlhne, musela nutně zasahovat i koloběh vody. Pro sestavení Xenofanova meteorologického modelu je nejprve nutno reflektovat rozdělení vody na tu, která právě vzniká ze země, a na tu, která pochází z moře (tudíž vznikla již dříve)⁵¹. Xenofanův koloběh vody (podle zlomků B 30 a A 46 z Aetia) by pak vypadal následovně: Díky slunečnímu teplu vlhko „vystupuje“ z moře. Tato voda vystupuje z moře pro svou jemnost, které vděčí i za to, že je sladká. Zároveň v moři nějakým způsobem vznikají i větry. Srážením mraků poté dochází k dešti a „vypařování“ mraků.⁵² Zde Xenofanův popis končí, ale je známo, že i říční voda podle něj pochází z moře. Jedná se tak nejspíše o vodu, která ve formě deště dopadla na zemský povrch. Pro (jeskynní) vodu vznikající ze země pak zbývají dvě možnosti: *a)* tato voda se přidá do řek a připojí se do koloběhu nebo, *b)* tato voda se dopravuje do moře nějak jinak (například podzemním kanálem). Protože se vzájemně nevylučují, možná je samozřejmě i jejich kombinace.

50 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 50.

51 Viz kapitolu 4 Xenofanova představa neohraničené země.

52 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 49.

Obr. 2: Pokus o schematickou rekonstrukci koloběhu vody u Xenofana

Oproti modernímu modelu koloběhu vody zde chybí vsakování vody do země nebo možnost jejího zadržení ve formě sněhu a ledu a následné tání. Namísto vsakování voda pocházející ze země (v jeskyních) vzniká přímo ze samotné země. Díky tomu množství vody v moři roste. Země se následně mísí se zvětšujícím se mořem a rozpouští se, čímž se vrací do svého původního bahnitého stavu.

Výše zobrazený model ovšem platí pouze ve chvíli, kdy je svět ve fázi zanikání. Země se mění ve vodu, případně se s ní mísí, až dokud nedosáhne původního rozbahněného stavu. Poté začne svět znovu vznikat. Zda koloběh funguje obdobně i u vznikajícího světa, není známo. Pokud by tomu tak ale bylo, musela by voda snesená na zemský povrch z nebe vysychat, stejně jako samotné moře, jehož objem by se snižoval.

4.3 Prostorově neohraničená Země

Jak je patrné ze Xenofanova zlomku B 28 z Achillea k Aratovi, Xenofanova Země je apeiratická rovněž i v prostorovém smyslu:

„Hoření hranice země, již vidíme u svých nohou,
se vzduchem stýká se, spodní však směřuje v neomezené“⁵³

Pokud je Země neomezená vertikálně směrem dolů a podél hranice se vzduchem i horizontálně. Povrch Xenofanovy Země je plochý, stejně jako tomu bylo u jeho milétských

⁵³ ACHILLÉS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 47.

předchůdců. Na rozdíl od nich však pro Xenofana není tato plochost předpokladem pro to, aby mohla být Země něčím nesena, nýbrž je důsledkem její neomezenosti. Xenofanovo vysvětlení se snaží být co nejlogičtější: pokud se Země nachází pod našima nohama a směřuje mimo veškerou lidskou zkušenost, proč by se na její odvrácené straně mělo nacházet něco jiného, jako například vzduch? Takováto odpověď se dnes může zdát podivná, ale je tomu tak pouze proto, že odporuje současným vědeckým poznatkům.⁵⁴

Země není ohraničena vzduchem ze všech stran, stýká se s ním pouze její horní hranice. Podle zlomku A 33 Hippolyta Xenofanova neohraničená Země není obklopena ani vzduchem ani oblohou.⁵⁵ Vzduch se tedy nachází pouze nad Zemí, jak je tomu ve zlomku B 28 z Achillea k Aratiovi, který zmiňuje pouze horní hranici Země. Zatímco Anaximenův vzduch drží Zemi, Xenofanova Země drží vzduch nad sebou. Podle Exnera je pravděpodobné, že i vzduch byl u Xenofana míněn jako „apeiros“.⁵⁶ Z dochovaných zlomků se o Xenofanově postoji ke vzduchu příliš dozvědět nelze, je zmiňován právě pouze v již uvedených souvislostech s ohraničením Země. O vzniku vzduchu tedy není známo vůbec nic. Pro úplnost Xenofanova modelu je nezbytné předpokládat alespoň jeho prostorovou neohraničenost. Pokud by měl být ohraničený, znamenalo by to, že by ho musela obklopovat Země, ale ta má pevně stanovenou horní (a zároveň svou jedinou) hranici právě se vzduchem, tudíž se nad ním nacházet nemůže. Xenofanés možná povahu a úlohu vzduchu důkladněji nerozpracoval proto, že se nechtěl příliš opírat o Anaximenovu nauku o božském vzduchu, a nebo se jeho interpretace nedochovala.

Xenofanova neohraničená Země v sobě nejspíše obsahovala i oceán. U Homéra a Hésioda byla Země chápána jako jakási nádoba, která v sobě obsahuje vody oceánu. Ani Thalés patrně neztotožňoval kosmickou vodu nesoucí Zemi s oceánem. U Anaximandra je plochá Země nesena apeirem, u Anaximena vzduchem, vody oceánu v ní tedy musí být obsaženy jako v nádobě.⁵⁷ Stejně jako miléští filosofové však Xenofanés o oceánu přímo nemluví. Možná tak činí z důvodu, že se chce vyhnout homérské představě oceánu

54 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 81.

55 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky před Sokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 49.

56 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 82.

57 Tamtéž. s. 46.

obtékajícího pevninu. Xenofanés zmiňuje veliké moře. Bez ohledu na zda to, velikým mořem míní oceán, či nikoliv, lze v jeho modelu umístit oceán pouze na zemský povrch. Jiné umístění by bylo zpochybněno neohraničeností Země, stejně jako skutečností, že ze země voda vzniká.

G. S. Kirk namítá, že bezmeznost Země může skrývat ještě jeden odlišný význam: její neohraničeností se Xenofanés mohl snažit popřít existenci Tartaru. Sám ovšem připouští, že v *Theogonii* se Tartaros nachází až pod kořeny Země a uznává, že Xenofanés mohl sledovat jiný cíl. O jaký cíl se mohlo jednat, už však Kirk nerozebírá.⁵⁸

Nyní už jsou patrné dva aspekty Xenofanovy země: jednak látkový (země je látkovým počátkem kosmu) a jednak prostorový (Země jako kosmické těleso tvoří neurčitou hranici kosmu). Látkový aspekt v sobě zároveň zahrnuje časovou složku, umožňující opakované vznikání a zanikání světa.⁵⁹ Přinejmenším první dva zmiňované aspekty lze nalézt i u všech tří milétských filosofů.

Je ale nutné připustit, že tato argumentace by Xenofana stavěla před následující paradox. Pokud pro vysvětlení neohraničenosti spodní hranice Země a vznikání a zanikání světa používá Xenofanés empirické argumenty, z části se tím vymyká svým milétským předchůdcům. Jejich arché nebyly dostupné běžné lidské zkušenosti. Stejně tak je velmi nepravděpodobné, že by člověk mohl dojít na okraj neohraničené Země. Povrch země dostupný lidské zkušenosti, totiž země pod lidskýma nohama, by principiálně neměl být totožný s neohraničenou zemí na okrajích vesmíru. Jak však bude patrné v příští kapitole, všechny části bezmezné Země nejsou obydleny.⁶⁰ Lze tedy uvažovat o tom, že neobydlené jsou právě okraje země a obydlen je její střed. Pokud tomu tak skutečně je, pak je vnitřní svět u Xenofana jakousi kapsou tvořenou obývaným středem Země, jež je zespodu obklopena neohraničenou zemí a shora tvořena nebesy. Shora a ze stran by byla tato kapsa obklopena neohraničeným vzduchem. Vzduch by se ale nacházel i uvnitř této kapsy, mezi nebesy a zemí. Konkrétnější podoba této kapsy bude představena v sedmé kapitole.

58 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenth, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 225.

59 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 83.

60 Viz kapitolu 5.2 Slunce.

5 Vznik a podoba kosmických těles podle Xenofana

5.1 Země

Zatímco u Xenofanových milétských předchůdců byl Zemi připisován více či méně konkrétní tvar a u Anaximandra i rozměry, Xenofanova země jako arché má daleko širší pojetí. Jak už bylo vysvětleno, jako prostorový útvar je tedy Země neohraničená směrem dolů a horizontálně, jedinou její hranicí je horní hranice, na které se nachází člověk jakožto pozorovatel.

O samotné Zemi, její nehraničenosti a jejích vlastnostech podle Xenofana nicméně pojednávala již kapitola předchozí, proto se tato kapitola zaměří důkladněji na ostatní kosmická tělesa: Slunce, Měsíc a hvězdy. Ty najdeme u Homéra a Hésioda v podobě božstev. Thalés sice oblohu pozoruje, po povaze nebeských těles se však netáže. Jeho žák Anaximandros je popisuje jako vzniklé prasknutím ohnivé koule, jež vznikla kolem vzduchu a obklopovala Zemi. Rovněž uvádí i jejich rozměry. A konečně podle Anaximena vznikla nebeská tělesa oddělením od Země, jež samotná vznikla zhušťováním vzduchu.⁶¹

5.2 Slunce

Žádný z Xenofanových předchůdců, jež byli zmíněni, nevedl dráhu Slunce pod zem. Skutečnost, že žádný z raných řeckých myslitelů nemluví o Slunci pod zemí je podle Exnera dědictvím mýtu.⁶² Ani u Xenofanova modelu neohraničené Země by možnost pohybu Slunce pod zemí nedávala smysl, neboť neohraničenost Země směrem dolů ji vylučuje. Horizontální neohraničenost Země však rovněž vylučuje možnost, kterou upřednostňovali jeho předchůdci. Zatímco Slunce u Anaximandra se pohybovalo tím, jak se nakláněl sluneční kotouč a otvor v něm se pohyboval, Anaximenovo Slunce se otáčí nad našimi hlavami dokola, k jeho zapadání dochází tak, že zapadá za obzor tím, že se vzdálí z pozorovatelova

⁶¹ Viz kapitolu 2.2 Milétské filozofy.

⁶² EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 49.

dohledu, nebo za vyvýšenou část Země.⁶³ Pro oba myslitele je Slunce ploché, stejně tak nebesa.

Xenofanés vytváří svou vlastní teorii o putování Slunce nad Zemí: Slunce není pouze jedno, ale každý den vzniká znovu. Nejpatrnější je tento postoj ve zlomku A 33 z Hippolyta, podle nějž Xenofanés praví, že:

„Slunce vzniká denně z malých částecek ohně, které se shromažďují ... (a) že je nekonečně sluncí i měsíců ...“⁶⁴

Touto argumentací se Xenofanés vyhýbá nutnosti vysvětlovat, proč Slunce vychází na východě a zapadá na západě. Kdyby bylo nad Xenofanovou neohraničenou Zemí pouze jedno Slunce, muselo by nějakým způsobem kroužit nad našimi hlavami. Pokud však není pouze jedno Slunce, nemusí se každý den vracet na východ, aby mohlo znovu vyjít, nýbrž namísto toho na východě vznikne Slunce nové. Každodenní vznikání nového Slunce umožní Xenofanovi zpochybnit obloukovou dráhu Slunce a dosadit nad neohraničenou Zemi přímou dráhu. Podle zlomku A 41 z Aetia Xenofanés učil, že:

„... je mnoho sluncí i měsíců podle podnebí, končin a pásů země, že někdy padne sluneční nebo měsíční deska do nějaké končiny námi neobydlené a tak se na ní jeví zatmění, jako by se zřítila do jámy. Učí též, že slunce postupuje do neomezena, ale že se zdá pro velikou vzdálenost, jako by obíhalo v kruhu.“⁶⁵

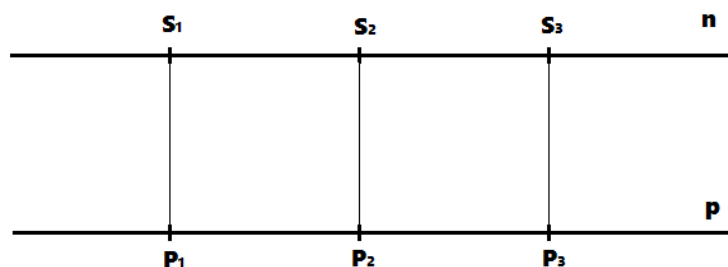
Z tohoto zlomku vyplývá několik závěrů. Mnohost Sluncí a Měsíců se shoduje s obdobným tvrzením od Hippolyta, který zmiňoval každodenní vznikání Slunce. Dále ale rovněž vypovídá o povaze nebes. Pozorovatel vidí kulovitost dráhy, po níž Slunce plyne. Tato kulovitost je však podle Xenofana pouze zdánlivá a je způsobena tím, že mezi pozorovatelem s Sluncem je značná vzdálenost. Logika tohoto vysvětlení podle Exnera potom spočívá v tom, že i když se pozorovatel přesune tam, kde by se měla nebeská klenba snižovat, naskytne se mu totožný obraz. Z toho pro Xenofanův model vyplývá následující závěr: Oblaka v nadhlavníku i v horizontu se pohybují ve stejné vzdálenosti od Země. Slunce se

63 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 76.

64 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 49.

65 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 49.

nemohou pohybovat po obloukové dráze a ani nebesa nemohou být kulovitá, protože nad svou plochou a bezmeznou Zemí by je Xenofanés neměl kam zaklenout. I nebesa tedy musí být plochá.⁶⁶ Přesněji to lze vidět v následujícím schématu:

Obr. 3: Schematická rekonstrukce pozorování dráhy Slunce

Pozorovatel se pohybuje po povrchu Země p , zatímco Slunce putuje (respektive putují) po nebesích n . Pokud bude pozorovatel přímo pod Sluncem na několika místech (tedy například v pozici P_1 ve chvíli, kdy je Slunce v pozici S_1 , v pozici P_2 , když je Slunce v pozici S_2 , a konečně v pozici P_3 , když je Slunce v pozici S_3), uvidí, že Slunce je stále ve stejné vzdálenosti od něj. Pokud bude pozorovatel vycházet z předpokladu, že povrch Země je plochý, musí dojít k závěru, že plochá jsou i nebesa. Kdyby pozorovatel ovšem zůstal v pozici P_1 a pozoroval, jak Slunce prochází pozicemi S_1 , S_2 , a S_3 , zdálo by se mu, že dráha Slunce je kulová. Podle Xenofana se však jedná o zkreslení, způsobené velkou vzdáleností. Vzhledem k uvedené možné argumentaci, kterou mohl být Xenofanův výrok podpořen, jsou nebesa v jeho modelu nejspíše rovnoběžná s povrchem Země. Jsou tedy rovněž plochá.

Výše uvedený zlomek se však pokouší vysvětlit i další jev. Zatmění Slunce (i Měsíce) je popsáno jakožto jeho zapadnutí do neobydlené končiny. Slunce nezapadá každý večer, nýbrž zhasíná. Vrchní strana Země při své (bezmezné) rozlehlosti není obývaná úplně celá, ale jsou na ní i končiny, které lidé neobývají. Jak uvádí Exner, je nemyslitelné, aby člověk

⁶⁶ EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 82–3

bezmezno obýval.⁶⁷ V porovnání s racionálním modelem vzníkání a zanikání Slunce je zde však jeho zatmění vysvětleno poněkud obskurně. Podle Kirka mohlo v Aetiově zlomku dojít ke smíchání dvou různých věcí. V pohybu Slunce po plochých nebesích a jeho směřování k bezmezu (kde zanikne), je přinejmenším zvláštní, aby si Slunce během zatmění mizelo do jiné končiny. Oproti předchozím argumentům je toto vysvětlení zcela neempirické, byť v něm možná mohla být skryta jakási ironie.⁶⁸

Dva dochované zlomky rovněž uvádějí, z čeho tato Slunce vznikají. Ze zlomku A 32 z Pseudo-plútarcha se lze dozvědět, že Slunce a hvězdy vznikají z oblaků⁶⁹, podle zlomku A 40 z Aetia⁷⁰ je tvořeno „malými částčkami ohně nashromážděnými z vlhkého výparu, které se dále shromažďují“. G. S. Kirk nabízí interpretaci, že samotné Slunce je pro svou jasnost samotnou koncentrací ohně, zatímco ostatní tělesa jsou pouze vznícenými oblaky. Dodává též, že Xenofanova teorie fyzikálních těles mohla být snahou vyvrátit lidovou představu nebeských těles jako bohů.⁷¹

5.3 Měsíc

Povaha Měsíce se od Slunce v mnoha ohledech příliš neliší. Jak bylo vidět ve zlomcích uvedených v kapitole předchozí, Měsíc se Sluncem sdílí několik charakteristik. Stejně jako Slunce není Měsíc pouze jeden, ale je jich nekonečně mnoho. Jeho zatmění je vysvětleno obdobně jako zatmění Slunce. Stejně jako Slunce i Měsíc je oblačné povahy, podle zlomku A 43 z Aetia:

„Xenofanés pokládal měsíc za zhuštěný mrak ...“⁷²

Kruhová dráha v očích pozorovatele Měsíce bude nejspíše stejně jako u Slunce pouze zdánlivá, nicméně narozdíl od Slunce ovšem není patrné, zda nový Měsíc vzniká každý večer.

67 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 82.

68 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 224.

69 PSEUDO-PLÚTARCHOS in KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 223.

70 AETIOS in KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 223.

71 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 233.

72 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 49.

Není ani známo, odkud Měsíc bere své světlo. Pravděpodobně si je však vytváří sám, jak tomu je u Slunce i u hvězd. Nasvědčuje tomu i zmínka o jeho uhašení v druhé části zlomku A 43 z Aetia, který zároveň uvádí Xenofanovo vysvětlení měsíčních fází:

„Xenofanés učil, že každoměsíční ukrytí měsíce se děje jeho uhašením.“⁷³

Zmínka o každoměsíčním ukrytí měsíce vypovídá spíše o tom, že Měsíc na rozdíl od Slunce nezaniká každý den.

5.4 Hvězdy

Dalšími nebeskými tělesy, kterými se Xenofanés zabýval, jsou hvězdy. Již bylo zmíněno, že hvězdy, stejně jako Slunce, vznikají z oblaků. Toto dokládá i zlomek A 38 z Aetia:

Podle Xenofana vznikají hvězdy z rozžhavených mraků, hasnou každý den a v noci znova ožívají jako žhavé uhlíky.⁷⁴

Hvězdy tedy vznikají každou noc znovu a také září vlastním světlem. Zatímco Slunce vzniká koncentrací ohňových částic a Měsíc ze zhuštěných mraků, mraky, jež dávají vzniknout hvězdám, musí být rozptýlenější.

5.5 Mraky jako původci nebeských těles

K vysvětlení vzniku Slunce, Měsíce a hvězd z mraků mohl Xenofanés využít pomůcku, kterou nalezneme jako jeho popis Eliášova světla ve zlomku A 39 z Aetia:

„Xenofanés učil, že zdánlivé hvězdy u lodí, které někteří nazývají Dioskury, jsou mráčky zářící při určitém pohybu.“⁷⁵

Může-li světélkovat lodní stožár, když je obklopen mraky (mlhou), potom jsou to právě mraky, kdo toto světlo vytváří. Schopnost mraku tvořit světlo ovšem nespočívá v něm samotném, ale musí se zároveň pohybovat – stejně jako plovoucí loď. Podobně podle Xenofana vzniká i blesk. Podle zlomku A 45 z Aetia vznikají blesky tak, že se mraky roznítí

73 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 49.

74 Tamtéž. s. 49.

75 Tamtéž. s. 50.

díky pohybu.⁷⁶ Světlo nebeských těles tedy vzniká právě pohybem mraků, jež je tvoří, po obloze. Čím více se tyto mraky shlukují, tím jasnější potom světlo daného tělesa je.

Je tu však jeden rozpor. Jak již bylo uvedeno, podle zlomku A 46 z Aetia mraky vystupují z moře (a změny ovzduší vůbec se dějí) vlivem Slunce jako prvotní příčinou. Shlukováním mraků vzniká i déšť. Pokud by ale Slunce mělo vzniknout shlukováním mraků, jen těžko by rozžhavené obláčky, jež jej tvoří, mohly vystoupit na oblohu vlivem Slunce. V souvislosti se vznikem Slunce se však lze dočíst pouze o tom, že vzniká z vlhkého výparu či oblaků. O tom, že by tento výpar či oblaky pocházely z moře, není ve zlomcích A 32 z Pseudo-plútarcha ani A40 z Aetia zmínka. Vysvětlení pak může znít následovně: zaniká-li Slunce v neomezenu, je zde i možnost, že v něm i vzniká. Výpar, z něž Slunce vzniká, by pak vznikal za hranicemi lidského vnímání a možná by pro něj platily z části odlišné principy než pro ty, které vznikají působením Slunce. Potom by v Xenofanově univerzu existovaly dva typy mraků. První z nich by vznikaly v bezmezu, kde by se opět rozplývaly a jejich shlukováním by vznikala nebeská tělesa, zatímco dešťové mraky by vznikaly a zanikaly ve vnitřním světě. Srážením těchto mraků by nevznikala nebeská tělesa, nýbrž blesk. Zmiňovaný vnitřní svět by byl jakousi kapsou mezi obývanou částí země a částí nebes nacházející se nad ní.

⁷⁶ AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 50.

6 Jeden bůh

Tato kapitola se zabývá Xenofanovým postojem k božskému. Před počátkem vzniku filosofie na západním pobřeží Malé Asie byli bohové ústředním článkem lidského pohledu na svět. Nebylo tomu jinak ani v Homérových a Hésiodových mýtech. Zatímco Xenofanés se proti tradičnímu náboženství ostře vymezuje, jeho milétské předchůdci na ně neútočí zpříma. Thalés přesouvá bohy a (především) jejich vlastnosti do látky, Anaximandros posouvá koncepci svého učitele ještě dále a přináší vlastní verzi neomezena. Axanimenés sice existenci bohů nepopírá, avšak i oni podle něj museli vzniknout z božského vzduchu.⁷⁷ Zde je jeden z rozdílů rozdíl mezi Milétany a Xenofanem. Zatímco milétské filosofové se drží Thalétova vzoru tradiční řecké bohy ponechávají stranou, Xenofanés je výslovně kritizuje.

6.1 Relativismus u Xenofana

Před rozebráním jeho názorů na božské je třeba se nejprve zastavit u skutečnosti, že Xenofanés si uvědomuje meze lidského poznání. Ty jsou patrné z několika zlomků. Například ve zlomku B 38 od Héródiána stojí:

„Kdyby žlutavý med bůh nebýval stvořil, tu fíky

o mnoho sladší by zdály se lidem ...“⁷⁸

Rozdíl v míře sladkosti mezi medem a fíkem činí jedno z nich pro člověka přitažlivějším. V porovnání s medem vnímaná sladkost fíků klesá. Xenofanés si uvědomoval meze smyslového poznání, byl tedy gnoseologickým relativistou.⁷⁹

Meze ovšem viděl i v otázkách rozumového poznání, jak je patrné ze zlomku B 34 ze Sexta a Plutarcha. V něm je zachováno, jak Xenofanés vysvětluje, že člověk nemůže zjistit ani se dozvědět o bozích nic přesného – Xenofanův vlastní výklad není výjimkou. Dodává, že i kdyby člověk vyřkl něco pravdivého, sám si nemohl být pravdivostí svého výroku jist, na

⁷⁷ Viz kapitolu 2.3 Milétské filosofové.

⁷⁸ HERODIANOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 48.

⁷⁹ EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 85.

všem totiž spočívá zdání.⁸⁰ I kdyby jeho tvrzení bylo správné, byla by to náhoda. Xenofanés si tedy nenárokují absolutní pravdivost svého tvrzení. Relativismus nicméně neznamena skepticismus, proto mohou existovat lepší a horší výroky o božských věcech, stejně jako med může být oproti fikům sladší.⁸¹ Jak ukazuje zlomek B 18 ze Stobaia:

„Bozi neukázali vše zpočátku smrtelným lidem;
ti však hledati musí a časem naleznou lepší.“⁸²

Lidské poznání se tedy může vyvíjet. Lidmi z počátku může podle Exnera Xenofanés myslet lidi, kteří věřili mýtu, i oni však mohou pátrat po „lepší“ (poznání) mohla poskytnout právě filosofie.⁸³

6.2 Kritika antropomorfních rysů u bohů

Zlomky, ve kterých Xenofanés kritizuje antropomorfní představy bohů, patří k jeho nejznámějším a nejcitovanějším. Ve zlomku B 11 ze Sexta se Xenofanés obrací vůči svým předchůdcům Homérovi a Hésiodovi, která kárá za to, jaké vlastnosti bohům připisují. Konkrétně krádeže, cizoložství a podvádění, jež by byly považovány u člověka za hřích a hanbu, představují nemorální jednání, které by bůh mít neměl.⁸⁴ I zlomek B 14 z Klementa představuje výhrady vůči antropomorfním představám:

„Než lidé myslí o bozích, že rodí se,
lidské že mají šaty a hlas i postavu lidskou.“⁸⁵

Zde Xenofanés naráží na další skutečnost. Nejen, že by bůh neměl mít lidskou podobu, ale neměl by se ani rodit či vznikat. Podle Exnera nebylo Xenofanovým zájmem tolik popření existence bohů jako právě popření jejich vzniklosti.⁸⁶ Tento postoj je patrný i ve zlomku A 12 od Aristotela podle něhož Xenofanés považoval ty, kteří tvrdili, že bohové vznikli, za stejně bezbožné jako ty, podle nichž bohové zemřeli. Xenofanův argument je

80 SEXTOS EMPEIRIKOS a PLÚTARCHOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 47.

81 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 85.

82 STOBAIOS, Ióánnēs in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 47.

83 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 85.

84 SEXTOS EMPEIRIKOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 46.

85 CLEMENS, Titus Flavius in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 46.

86 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 85.

následující: v obou zmiňovaných případech by došlo k situaci, v níž by bohové v určitou chvíli neexistovali.⁸⁷ Skutečné božství by tedy vyžadovalo nesmrtelnost, ta je v mýtech však pouze zdánlivá, nepravá: bohové neumírají proto, že požívají nadpřirozené substance, jako ambrozii a nektar.⁸⁸

Xenofanés však nekritizuje pouze bohy řeckého náboženství, ale všímá si i toho, jak různé kultury připisují svým bohům odlišnou podobu, a to podobnou své vlastní. Zlomek B 16 z Klementa uvádí Xenofanův postřeh, že zatímco Etiopci své bohy vyobrazují s tmavou pletí a tupým nosem, Thrákové mají bohy s rusými vlasy a modrýma očima.⁸⁹ Ve světle již zmiňovaného Xenofanova relativismu se pak lze tázat, zda obsah toho zlomku je pouhou kritikou toho, že se člověk snaží tvořit bohy podle své podoby, nebo zda tyto kultury mohly ve svých představách zahlédnout něco „skutečného“.⁹⁰ Ani jim nebylo zpočátku zjeveno všechno, a proto jako smrtelníci musí hledat ono již zmiňované „lepší“.

Mýtus by vysvětlil celou věc opačně. Podobnost mezi bohy a člověkem je dána tím, že člověk byl stvořen podle božské podoby. Tato možnost však pro Xenofana nepřipadá v úvahu, neboť zlomek B 34 vylučuje, že by člověk o bozích mohl vědět něco natolik přesného, jako jak a proč jej stvořili. Není tedy důvod se domnívat, že bohové jsou antropomorfní. Ve zlomku A 15 od Klementa už potom Xenofanés celou situaci s vyobrazováním bohů podle vlastní podoby uvádí až do absurdní podoby. Pokud by podle něj měli volí, lvi a koně ruce a uměli kreslit tak, jako to umí lidé, kreslili by své bohy podobné jim samým.⁹¹

V celkovém výčtu pak Xenofanovy výhrady ve zmíněných zlomcích vyjadřují následující: bohové nemohou mít lidské rysy a vlastnosti ani nemohou být vzniklí (či zaniknout), jak je tomu v mýtech. Xenofanova vlastní koncepce božského je však podrobnější, než by vyplývalo ze samotné kritiky, proto jí je věnována následující podkapitola.

87 ARISTOTELÉS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 48.

88 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 86.

89 CLEMENS, Titus Flavius in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 46.

90 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 85.

91 CLEMENS, Titus Flavius in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 46.

6.3 Vlastnosti Xenofanova boha

Předchozí podkapitola ukázala, že Xenofanés má při definici božského dva zásadní požadavky: bůh nemůže vzniknout či zaniknout a jeho podoba ani vlastnosti nemohou být antropomorfní. Nicméně svět Xenofanés popisuje jako neustále vznikající a zanikající a především neohraničený, vlastnosti boha tedy musí odpovídat neohraničenosti světa.

Podle Xenofanových vlastních slov ze zlomků B 23, 24, 26 a 25 z Klementa, Sexta a Simplikia je bůh pouze jeden. Je největší mezi bohy a lidmi a smrtelníkům se nepodobá ani tělem ani myslí. Myslí a vnímá (slyší a vidí) celým svým tělem a zůstává na stejném místě, aniž by se pohnul, protože se mu nesluší, aby se přemísťoval na to či ono místo. Vše koná bez jakékoliv námahy myšlenkou ducha.⁹² Bůh se nemusí nijak pohybovat či přemísťovat, protože vše koná myšlenkou ducha. Ale je tu ještě jeden důvod: v bezhraničném vesmíru mu ani nic jiného nezbyvá. K tomu, aby mohl řídit celý vesmír, musí i myslet celou svou bytostí.⁹³

Další charakteristiky Xenofanova boha přinášejí Dógenés (zlomek A 1⁹⁴) a Hippolytos (zlomek A 33⁹⁵), jejichž výpovědi se shodnou v tom, že Xenofanův bůh je věčný a kulové podoby či podstaty. Rovněž u nich lze nalézt charakteristiky zmiňované ve zlomcích B 23, 24, 26 a 25 zmíněných výše: bůh se nepohybuje a vnímá celou svou bytostí. Podle Hippolyta je Xenofanův bůh ohraničený,⁹⁶ aby však mohl mít Xenofanův bůh kulovitý tvar, muselo by se jednat o kouli neomezenou, aby tento bůh mohl vnímat a řídit celý (neohraničený) vesmír.⁹⁷

G. S. Kirk tvrdí, že Xenofanés nerozpracoval vztah mezi bohem a světem, ani svému bohovi nevyhradil přesné místo.⁹⁸ Exner oponuje, že pokud by Xenofanovu bohovi nebylo

92 CLEMENS, Titus Flavius, Sextus EMPIRICUS a SIMPLIKIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 46–7.

93 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 82.

94 LAERTIOS, Dógenés in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 48.

95 HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 49.

96 Tamtéž. s. 49.

97 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 87.

98 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 221–2.

vyhrazeno přesné místo, musel by mít schopnost působit na dálku, jako je tomu v mýtu. Tím by se však nevysvětlilo, jak tento bůh působí ve všech částech světa současně.⁹⁹

Exner zastává názor, že „*Xenofanův panteismus je ve své podstatě už skutečným panteismem, jak jej známe z jeho novověkých verzí, totiž neživlovým monistickým panteismem.*“ Xenofanova koncepce totiž není pokusem o náboženskou reformu, nýbrž cestou k rozumovému vysvětlení světa. Jeho motivace nebyla primárně teologická, ale především kosmologická.¹⁰⁰ Xenofanova představa božského není naprostou inovací, vždyť božství přesunul do látky již Thalés a jeho vzoru se drželi i Anaximandros s Anaximenem. Ani Xenofanés se nesnaží popřít přítomnost božského v látce, jeho koncepce je především snahou božství obsažené v látce charakterizovat a vysvětlit, že k tomu, aby bůh řídil celý vesmír, nemůže být přítomný pouze v prvotní látce, nýbrž prostupovat celým universem. Částečně tedy volí odlišný přístup než Thalés. Tam, kde Thalés viděl bohů mnoho, Xenofanés vidí jediného – zatímco pro Thaléta byl svět plný bohů, pro Xenofana je svět plný boha.

6.4 Bohové a bůh

Ačkoliv je základem jeho teologické koncepce bůh jeden, v některých zlomcích Xenofanés hovoří o bozích v množném čísle.¹⁰¹ Zatímco Kirk se domnívá, že se mohlo jednat o ústupek lidové náboženské mluvě¹⁰², Exner nabízí odlišnou interpretaci. Vychází z premisy, že Xenofanovi šlo především o popření vzniklosti bohů, než o popření jejich samotné existence. Pokud by existovali bohové, museli by nutně být věční. Pokud by věční byli, vyplývala by z toho jejich dokonalost, která ale nepřipouští nadvládu. Protože dokonalé vládne samo sobě, není důvod, aby jeden bůh vládl druhému. Jestliže není důvod, aby vládl jeden bůh druhému, potom mnohost bohů postrádá důvod své existence. Pokud by měli bohové ovládat chod vesmíru, znamenalo by to rozdělení sfér jejich vlivu a rozdělení by opět představovalo nerovnost, která je s dokonalostí neslučitelná. Věčnost (kterou Xenofanés pravděpodobně chápal jakou souvislý tok času) je pouze jedna, tedy v rozporu s existencí mnoha bohů. Aby zůstala jedna kontinuální věčnost, zaručující opakované vznikání jednoho

99 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 87.

100 Tamtéž. s. 88.

101 Viz citované zlomky v kapitolách 6.1 a 6.3.

102 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 218.

světa, bylo by třeba nějaké ujednocení. Toto ujednocení si lze představit jako splynutí dokonalých bohů s věčností, čímž ovšem jednotliví bozi splývají se všemi ostatními. Ve vztahu ke částem světa by se potom zdálo, že je bohů několik, ve vztahu k celku by však byl bůh jediný.¹⁰³

¹⁰³ EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 85–6.

7 Kosmologický model

Milétskou inovací bylo využití geometrie a měření při zkoumání přírodních jevů. I Xenofanovy názory na svět je možné do značné míry geometrizovat. Model vychází z Xenofanových zlomků a je navržen ve dvou verzích. První verze je dvojrozměrná. Ta umožňuje lepší náhled na směřování okrajů vesmíru k neomezenu. Druhý model představuje trojrozměrný náhled a lépe zachycuje celek světa, ovšem postrádá možnost zobrazení okrajů vesmíru jako směřování.

K sestavení Xenofanova kosmologického modelu je třeba vycházet ze skutečností, případně předpokladů, již uvedených v předchozích kapitolách. Jednotlivé kroky tvorby modelu jsou očíslovány a v závorce se nachází příslušný zlomek nebo kapitola, jež danou argumentaci podporují.

- 1) Vzduch se nachází nad Zemí. Mezi Zemí a vzduchem je hranice (zlomek B 28 z Achillea k Aratovi¹⁰⁴), tato hranice je jedinou hranicí (omezením), kterou Země i vzduch mají.
- 2) Ve všech ostatních směrech než proti sobě směřují Země i vzduch k neomezenu. Vrchní strana Země, která je zároveň její vrchní hranicí a spodní hranicí vzduchu, je plochá (kapitola 4.3¹⁰⁵, zlomky B 28 z Achillea k Aratovi¹⁰⁶, A 47 z Aristotela¹⁰⁷).
- 3) Země má na svém povrchu obydlenou část (zlomek A 41a z Aetia¹⁰⁸), horizontální směřování okrajů Země tuto obydlenou část umísťuje do jejího středu.
- 4) Z dráhy Slunce, případně ostatních nebeských těles vyplývá, že nebesa jsou plochá. (zlomky A 33 z Hippolyta¹⁰⁹, A 41 z Aetia¹¹⁰, kapitola 5¹¹¹)
- 5) Nebesa jsou rovnoběžná s povrchem Země (viz kapitolu 5.2¹¹²).

104 Viz ACHILLÉS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 47.

105 Viz kapitolu 4.3 Prostorově neohraničená Země.

106 Viz ACHILLÉS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*.. s. 47.

107 Viz ARISTOTELES in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 50.

108 Viz AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*.. s. 49.

109 Viz HIPPOLYTOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 49.

110 Viz AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 49.

111 Viz kapitolu 5 Vznik a podoba kosmických těles podle Xenofana.

112 Viz kapitolu 5.2 Slunce.

- 6) Slunce postupuje do neomezena (zlomek A 41¹¹³), nebesa tedy rovněž musí zasahovat do neomezena (kapitola 5.2¹¹⁴).
- 7) Stejně jako tomu je u země v bodě 3), bude se část nebes dostupná lidské zkušenosti (ta kde vznikají a kde se rozplývají dešťové mraky, nikoliv nebeská tělesa) nacházet uprostřed (zlomek 46 A¹¹⁵ a kapitola 5.5¹¹⁶).
- 8) Vnitřní svět se nachází mezi obývanou částí povrchu země a částí nebes nacházející se nad ní.

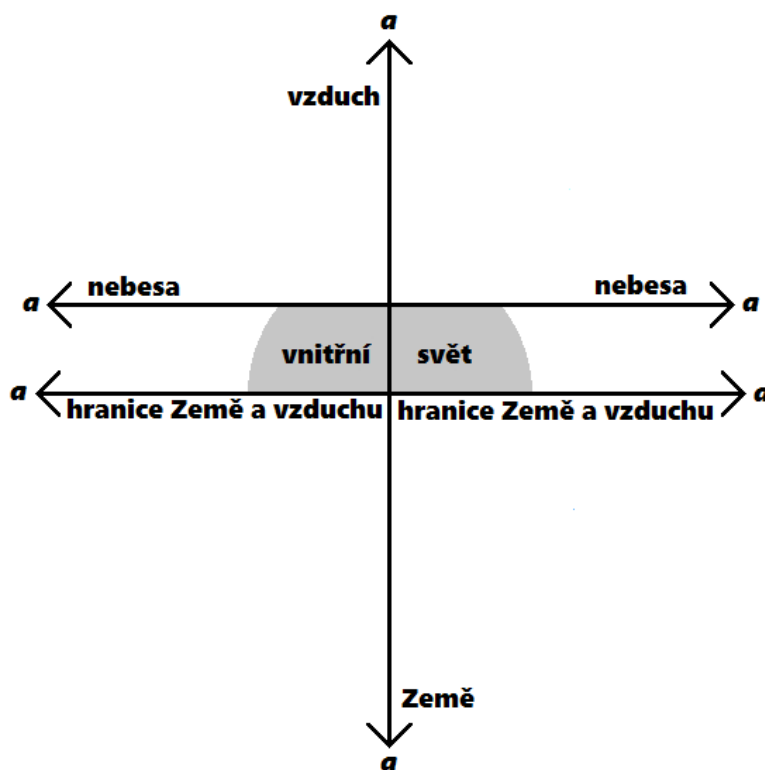
113 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. . vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 49.

114 Viz kapitolu 5.2 Slunce

115 AETIOS in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. s. 50.

116 Viz kapitolu 5.5 Mraky jako původci nebeských těles.

Dvojrozměrný model by při platnosti těchto podmínek vypadal následovně:

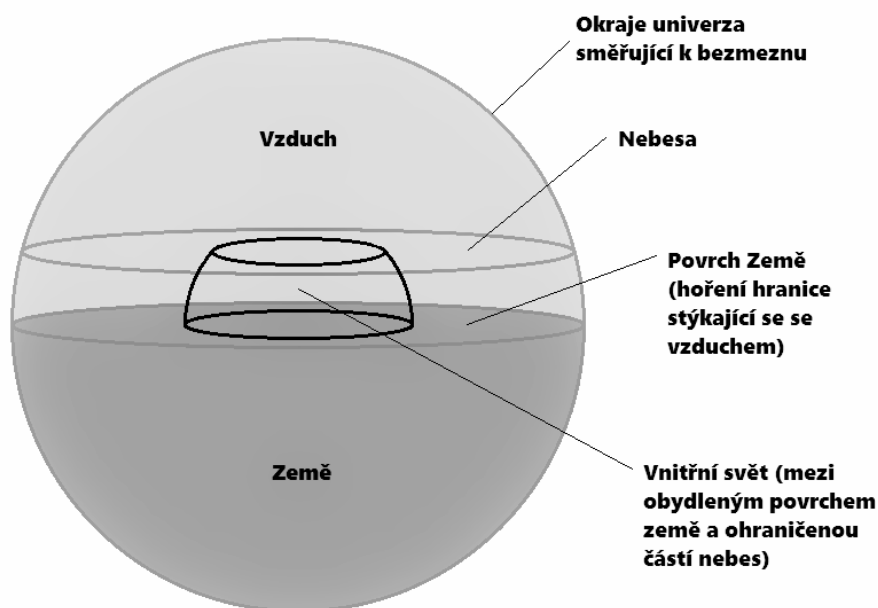

Obr. 4: Pokus o schematickou rekonstrukci celku bytí u Xenofana, vertikální průřez

Šipka směřující k a značí směřování okrajů vesmíru k *apeiru*, k neomezenu, v prostorovém smyslu tedy k bezhraničnu. K neomezenu směřují jak okraje Země se vzduchem, tak i okraje jejich společné hranice a nebes. Vnitřní svět dostupný lidské zkušenosti tvoří obývanou kapsu, skládající se z obydleného povrchu Země a vnitřní části nebes, tedy té, ve které vznikají dešťové mraky a blesky (ne však nebeská tělesa¹¹⁷). Vzduch se pochopitelně nachází i ve vnitřním světě, za jeho okraji však směřuje k neomezenu.

¹¹⁷ Viz kapitolu 5.5 Mraky jako původci nebeských těles.

Trojrozměrný model by vypadal následovně:

Obr. 5: Pokus o schematickou rekonstrukci celku bytí u Xenofana, trojrozměrná varianta

Je nezbytné zdůraznit, že hranice znázorněné v tomto modelu jsou konfuzní, kulovitá podoba nevyplývá ze ztotožnění s Xenofanovým popisem boha jako kulovitého, nýbrž ze předpokladu, že obývaná část světa se vzhledem k hranici vesmíru ubírající se k neomezenu nachází v jeho středu. Kulovitý obvod celého vesmíru (v modelu značený světlou čarou) nemůže být koulí v pravém slova smyslu, nýbrž značí směřování do neohraničena. Stejně tak nebesa a povrch Země nenabývají kruhového tvaru v pravém slova smyslu, nýbrž od svých pomyslných středů směřují rovněž do neohraničena. Nakolik lze odvodit hranici vnitřního světa od kulové „nehranice“ vnějšího vesmíru, potom v tomto modelu nabývá vnitřní svět (jehož okraje jsou značeny tmavší čarou) u Xenofana podoby kruhové výseče.

8 Xenofanův odkaz

Tato kapitola se zabývá otázkou, jaký vliv mělo Xenofanovo učení na další autory antického Řecka. Hérakleitos z Efezu, ačkoliv stejně jako Xenofanés kritizuje Homéra i Hésioda, zároveň však ve svých zlomcích A 40 a 41 kritizuje samotného Xenofana za jeho mnohoučenost, kterou nepovažoval za cestu k moudrosti.¹¹⁸ I Hérakleitova kosmologie se ovšem drží odkazu filosofů Milétské školy: i u něj lze nalézt arché, konkrétně v podobě ohně, vesmír je samoregulujícím systémem a i Země je nejspíše plochá.¹¹⁹

Podstatnější vliv měl Xenofanés na Parmenida z Eleje. Někteří autoři pokládají Parmenida za Xenofanova žáka. Kirk se však domnívá, že spojování Xenofana s elejskou školou v doxografii je způsobeno povrchní podobností Xenofanova nehybného boha a Parmenidova nehybného jsoucná v podobě koule. Ačkoliv časově a geograficky by bylo možné, že se setkali, protože Xenofanés mohl Eleu navštívit během svého pobytu na Sicílii a v jižní Itálii. Nicméně spolehlivá informace o tom, že stál u zrodu Elejské školy, dochována není. Parmenidés mohl být dost dobře seznámen s Xenofanovými myšlenkami, ale patrně nebyl přímo jeho žákem.¹²⁰ I přes odmítavý přístup svého kolegy však Schofield uznává, že lze u Parmenida nalézt ohlasy ke Xenofanově teologii a epistemologii a možná, že i Parmenidovo rozhodnutí vyložit svou filosofii pomocí hexametru mohlo být ovlivněno Xenofanovým příkladem.¹²¹ Ačkoliv Parmenidés odmítá neohraničenost celku bytí, stejně tak jako jeho vzniklost a častovost, v mnoha aspektech u něj lze nalézt paralely s Xenofanovým učením. Kromě ploché Země lze i u Parmenida interpretovat nebesa jako plochá a nebeská tělesa jako opakovaně vznikající.¹²²

118 LAERTIOS, Díogenés in SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha:

Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. s. 52.

119 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. s. 92.

120 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2. s. 213.

121 KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 312.

122 EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. s. 105–6.

Závěr

Jak se práce snaží dokázat, Xenofanés v mnohém navazuje na své milétské předchůdce a není ani zcela nezávislý na představách Homéra a Hésioda. Vykládat Xenofana odlišným způsobem než v návaznosti na předchůdce zmiňované v této práci by znamenalo vzdát se značné části kontextu jeho díla. Jedním z cílů práce bylo nabídnout výklad, podle kterého Xenofanés nebyl pouze teologem, ale také přírodovědcem. V tomto výkladu jeho koncepce božství nebyla předpokladem pro popis světa, nýbrž jeho důsledkem.

Spojitostí s milétskými filosofy lze u Xenofana nalézt mnoho. Koncepce konečného vesmíru, který nemá jasnou hranici, a představa počátku, jsou myšlenky, které můžeme sledovat v linii od Thaléta přes Anaximandra a Anaximena až ke Xenofanovi. Značnější rozdíly lze nalézt v jejich popisech nebeských těles, nicméně nebesa jsou u všech těchto myslitelů plochá, stejně jako zemský povrch. Xenofanés patrně zvolil zemi jako počátek proto, že k tomu má empirické důkazy. Právě snahou zahrnout do své koncepce tyto empirické důkazy se od milétských filosofů odlišuje, stejně jako skutečností, že země je pro něj počátkem i nebeským tělesem zároveň. To vyžaduje určitou distinkci – mezi obývaným světem a jeho neohrazenými okraji. V práci pro ně byly použity termíny vnější a vnitřní svět. Celá věc je nejzřetelněji zobrazena ve schématech v předposlední kapitole.

I Xenofanova koncepce božství se může na jedné straně zdát jako inovace, ani ta však není tolik vzdálena milétským filosofům. Hledá odpověď na stejnou otázku. Nejde tolik o bohy samotné a už vůbec ne v jejich mytologické podobě, jako o hledání příčiny strukturování vesmíru z arché. Tato příčina je však přítomna v něm samém. Bůh (božské) funguje jako garant a Xenofanés na něj má dva zásadní požadavky: časovou neomezenost (jež umožní opakovaný vznik a zánik světa) a prostorovou neomezenost (dosah po celém vesmíru). Pokud toto božské není omezeno v prostoru ani v čase, musí být jen jedno – tedy jeden bůh.

Seznam použitých zdrojů

- EXNER, Milan. Apeiron a tvar. *Filosofický časopis*. 48 (2000), č. 1, s. 121–132.
- EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6.
- GRYGAR, Jiří. *Vesmír, jaký je: současná kosmologie (téměř) pro každého*. Praha: Mladá fronta, 1997. Kolumbus. ISBN 80-204-0637-9.
- HÉSIODOS. *Zpěvy železného věku*. Přeložila Julie NOVÁKOVÁ, ilustroval Miloslav DISMAN. Praha: Svoboda, 1990. Antická knihovna (Svoboda). ISBN 80-205-0127-4.
- KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2.
- KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6.
- LAERTIOS, Diogenés. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Praha: Československá akademie věd, 1964. Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd).
- PATOČKA, Jan, CHVATÍK, Ivan a Pavel KOUBA, ed. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996. Filosofía. ISBN 80-7021-195-4.
- SOCHA, Vladimír. *Objevy pod vrstvami času*. Brno: CPress, 2014. ISBN 978-80-264-0370-8.
- SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd).

Seznam obrázků

Obr. 1: Geometrizovaná představa světa před obzorem s geometrizovanou perspektivou kosmu, otevřenou do nekonečna. Pokus o rekonstrukci celku bytí u Anaximandra.....	18
Obr. 2: Pokus o schematickou rekonstrukci koloběhu vody u Xenofana.....	27
Obr. 3: Schematická rekonstrukce pozorování dráhy Slunce.....	32
Obr. 4: Pokus o schematickou rekonstrukci celku bytí u Xenofana, vertikální průřez.....	44
Obr. 5: Pokus o schematickou rekonstrukci celku bytí u Xenofana, trojrozměrná varianta.....	45